

POSUDEK OPONENTA HABILITAČNÍ PRÁCE

Masarykova univerzita

Uchazeč

Habilitační práce

Oponent

**Pracoviště opONENTA,
instituce**

Mgr. Veronika Černušková, Ph.D.

Klement Alexandrijský, Vychovatel

Mgr. Matyáš Havrda, Ph.D., DSc.

Filosofický ústav Akademie věd ČR

Práce obsahuje český překlad spisu *Vychovatel (Paidagógos)* Klementa Alexandrijského, doprovazený řeckým textem (převzatým bez kritického aparátu z Marcovichova vydání z r. 2002) a výkladovými poznámkami (celkem 593 s.); překlad je uveden studií s podtitulem "Klementův spis *Vychovatel* a jeho teologické důrazy" (88 s.). Připojen je Appendix týkající se struktury díla, bibliografie a podrobné rejstříky (citovaná místa, pojmy a jména).

Význam přeloženého spisu

Vychovatel je poslední významné Klementovo dílo, jež dosud nebylo přeloženo do češtiny, a to dílo po mnoha stránkách zajímavé. Jedná se (zjednodušeně řečeno) o kompendium praktické křesťanské etiky, určené zřejmě katechumenům nebo novokřtěncům alexandrijské církevní obce. Jeho deklarovaným cílem je přivést posluchače, který se nechal oslovit příslibem křesťanské zvěsti, k uměřenému, rozumně vedenému způsobu života – a to nikoli cestou obecných ponaučení (o cíli života, o ctnostech, o vášních apod.), nýbrž pomocí konkrétních předpisů a doporučení vztahených k dílčím oblastem života. Zajímavost spisu tkví jednak v jeho spekulativním rámci, představeném zejména v první knize, kde je načrtnuta myšlenka biblických dějin jako dějin výchovy lidstva ke spáse a k poznání; dále pak v jeho návaznosti na některé proudy posthelénistické – nikoli pouze stoické – filosofie, která se zamýšlí nad vztahem mezi jednáním vedeným dílčími maximami a teorií jednání založenou na obecných principech; v tom, že obsahuje některé zlomky ztracených textů; v tom, že obsahuje mimořádný příklad raněkřesťanské poezie (závěrečný anapestický hymnus); a konečně v bohatství detailů o životě v pozdněantické Alexandrii.

Překlad, text a poznámky

Úkolu převést Klementův rozsáhlý a jazykově nesnadný spis do češtiny se ujala vynikající grecistka a zkušená překladatelka, která již dříve připravila komentovaný překlad jiných Klementových děl: druhé, čtvrté a sedmé knihy *Stromat* a *Výpisků z Theodota*. Překlad je kultivovaný, dobře srozumitelný a až na některé výjimky (uvedené níže) věcně spolehlivý.

Do jisté míry sporná je volba edice, podle níž bylo překládáno. Miroslav Marcovich je editor známý nepřiměřenými zásahy do textu a jeho edice *Vychovatele* se netěší dobré pověsti. Autorka ostatně Marcovichova řešení v mnoha případech nepřijímá (viz pozn. na str. 793 a 135-6 pozn. 126) a překládá podle rukopisu. V těchto případech (na něž vždy upozorňuje pod čarou) však není vždy jasné, jaké je vlastně rukopisné znění, podle něhož překládá (srv. např. str. 120 pozn. 62; 135 pozn. 126; 219 pozn. 417; 343 pozn. 217; 553 pozn. 92; 666 pozn. 455 aj.). Vzhledem k tomu, že u řeckého textu není textový aparát, nemá navíc čtenář nikdy jistotu, zda text, který čte, je emendovaný, či nikoli. Jelikož je text dochován pouze ve dvou rukopisech, z nichž mladší je opisem staršího, bylo by podle mého mínění vhodnější přetisknout informačně spolehlivou a emendačně uměřenější Stählinovu edici (s upozorněním

na všechny obsahově relevantní konjektury) a k Marcovichovi odkazovat pouze tam, kde nabízí lepší řešení než jiní editoři.

Je nicméně třeba ocenit, že autorka navrhuje vlastní členění textu (zdůvodněné v Appendixu) a v jednom případě opravuje chybu v Marcovichově vydání (srv. str. 170 pozn. 255).

Poznámky se kromě biblických odkazů zaměřují na četné paralely v řecké a latinské literatuře, přičemž jdou v mnoha případech nad rámec bohatě opoznámkovaných překladů M. Harlové a C. Mondéserta (SC 70, 108 a 158, Paris 1960, 1965 a 1970). Ve spojení s podrobným rejstříkem míst jde o zvláště užitečnou část knihy, která umožňuje snadno vyhledávat citace, aluze či zajímavé paralely v Klementově textu (citace jsou vyznačené vždy tučně), včetně např. zlomků řeckých tragédií a komedií nebo stoické zlomky, především zlomky Musonia Rufuse, který bývá někdy považován za jeden z Klementových významných zdrojů.

Dílčí výhrady k překladu

Za silně problematický bod překladu považuji překlad $\sigma\omega\phi\rho\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$ jako „vyrovnanosti“. Slovo, které označuje jednu ze stoických kardinálních ctností, se v podobných kontextech tradičně překládá „uměřenost“ či „zdrženlivost“. U Klementa (podobně jako v dobové filosofické próze) je to schopnost ovládat iracionální hnutí vlastní duše, která v Klementově „pedagogické“ etice hraje ústřední roli. Překlad „vyrovnanost“ je bohužel zavádějící. „Vyrovnaný“ je podle *Slovníku spisovného jazyka českého* člověk „jevící duševní klid, harmonii, harmonicky ucelený, usmířený, uklidněný“ (SSJČ), a „vyrovnanost“ (pokud se vypovídá o člověku) je tedy stav klidu, smířenosti apod. Řečtina zná slova označující duševní klid, ale $\sigma\omega\phi\rho\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$ mezi ně nepatří. Autorka svůj překlad (s odvoláním na etymologii slova) vysvětluje snahou „vystihnout onu neporušenost a souladnost mysli, z níž dodržování náležitě míry samovolně vyrůstá“ (str. 114-115, pozn. 45); neuvádí však žádný literární doklad pro interpretaci spojující $\sigma\omega\phi\rho\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$ s neporušeností a souladností mysli (nehledě na to, že ani tento význam není snadné vyčíst ze zvoleného překladu). Nevhodnost ekvivalentu se ukazuje téměř ve všech konkrétních užitích, kterých je velice mnoho a z nichž uvádím pouze jeden příklad:

„Partnerství prožívané ve vyrovnanosti, z něhož se line vůně čistého potěšení, to je velká věc.“ (*Paed.* III 84,1, str. 655)

Věta je sice na první přečtení srozumitelná, ale v jiném než zamýšleném významu. Nejde o vyrovnanost mezi partnery, ani o vyrovnanost partnerů samotných (jako opak jejich nevyrovnanosti, lability), nýbrž o sexuální zdrženlivost či uměřenost manželů (v textu mimochodem není opora pro psychologizující překlad „prožívané v“).

Nevhodný je také občasný překlad $\acute{\alpha}\kappa\omicron\lambda\alpha\sigma\iota\acute{\alpha}$ jako „nezodpovědnost“ (str. 243, 571), kde toto slovo označuje nedostatek zábrán v sexuální oblasti („nevázanost“, „bezuzdnost“ apod.), který však není spojován s odpovědností nebo jejím nedostatkem (což je ostatně veskrze moderní pojem). Nevhodnost ekvivalentu se ukazuje např. ve větě:

„Mnozí morálně ochablí (*akolastoi*) lidé mívají na pečetním prstenu vyobrazeny své milence nebo hetéry, jako by si přáli, aby jim soustavně připomínání té nezodpovědnosti (*akolasia*) znemožnilo zapomenout na vnitřní zranění, které jim milenecký poměr zasadil.“ (*Paed.* III 60,1, str. 619-21)

Myšlenka, že by si nevázaní lidé chtěli obrazy svých milců připomínat vlastní *nezodpovědnost*, není přiměřená popisované situaci. Jde spíš o to, že si chtějí připomínat nevázanou rozkoš, kterou s milci zažili. V této připomínce mimochodem nejde o „vnitřní zranění, která jim zasadil milenecký poměr“, nýbrž o „milostné vášně“ ($\acute{\epsilon}\rho\omega\tau\iota\kappa\acute{\alpha}$ $\pi\alpha\theta\acute{\eta}\mu\alpha\tau\alpha$). Na jiných místech však autorka správně překládá $\acute{\alpha}\kappa\omicron\lambda\alpha\sigma\iota\acute{\alpha}$ jako „bezuzdnost“ apod. (viz rejstřík pojmů, „bezuzdnost“).

Úvodní studie

Úvodní studie je poutavá a objevná, psaná s hlubokým zaujetím pro myšlenkové dědictví překládaného autora, které se opírá o spolehlivou znalost jeho díla i současných diskusí. Stejně jako překlad je psána kultivovaným a srozumitelným jazykem. Sestává ze dvou částí. První část se po všeobecném úvodu o autorovi a jeho díle zaměřuje na nedochované Klementovy spisy, o nichž je ve *Vychovatele* zmínka. Druhá část je rozbořením tří „teologických“ témat, která autorka v komentovaném textu nachází: motiv duchovního dětství, křtu a eucharistie.

Z nedochovaných spisů jsou *O zdrženlivosti* a *O manželství* zjevně relevantní k tématu *Vychovatele*. K rekonstrukci prvního z nich autorka užívá zejm. třetí knihy *Stromat*, kde se Klement tématem zdrženlivosti obšírně zabývá. Relativní hodnota zdrženlivosti (celibátu) a manželského (sexuálního) života se zde poměřuje tím, nakolik je jeden či druhý způsob života „důstojný před Bohem“, tj. poměřuje se svým cílem, jakož i přiměřeností prostředků k jeho dosažení (38-40). Rovněž ke druhému ze spisů autorka upozorňuje na místa ve *Stromatech*, která se aspektům manželství věnují. Kupodivu mezi možnými inspiracemi spisu *O manželství* (str. 40) není zmíněn Musonius Rufus, v jehož přednáškách je tomuto tématu věnována značná pozornost a který je na jiném místě zmíněn mezi možnými zdroji *Vychovatele* (str. 34-35). Autorka si všímá, že tématem Klementova spisu *O manželství* bylo, „jak má žena soužití s mužem“ (ὅπως συμβιωτέον ἀνδρὶ τῆν γυναῖκα, *Paed.* III 41,3), přičemž toto soužití interpretuje v psychologickém (a snad i lehce anachronickém) smyslu „vztahů mezi manželskými partnery“ (str. 42). Přes tuto interpretaci manželství jako vztahu pak dospívá ke spirituálnímu rozměru manželství (a mezilidských vztahů vůbec), když je vykládá jako založené na lásce člověka k Bohu, případně Boha k Bohu (tj. na vzájemné lásce mezi Otcem a Synem). (str. 42-43). Je otázkou, nakolik je tento výrazný motiv v Klementově díle opravdu přítomen: autorka se opírá o interpretaci výrazu *agapé*, kterým se označovaly „hostiny lásky“ v křesťanských komunitách (*Paed.* II,5,4; III,82,1); zdá se, že Klement podobným způsobem (*agapé* ve smyslu lásky k Bohu a k člověku skrze Boha) uvažuje o láskyplných vztazích mezi křesťany. Odkazy uváděné ve studii však nesvědčí o tom, že by Klement takto vykládal samotné manželství, a spojení obou motivů – vzájemné lásky mezi křesťany a lásky mezi manžely – je tedy teprve autorčiným interpretačním krokem. Souvislost je to zajímavá, neboť implikuje určitou rovnost mezi manželi, založenou příslušností k církevnímu společenství. Zde by byl prostor pro srovnání s Aristotelovým pojetím manželství, a rovnosti mezi manželi, v rámci obce. Spirituální výklad manželství pak slouží jako přechod k dalšímu nedochovanému spisu, *O vzkříšení*. Téma má s *Vychovatelem* společné to, že vzkříšení, ač tělesné, je pochopeno jako osvobození od žádostivosti a uskutečnění všeho, co křesťanská výchova přislíbujíc (str. 43-45). Takto si autorka připravuje půdu k druhé části studie.

V této druhé části (46-97) je křesťanská výchova spojena s třemi vzájemně propojenými motivy: motivem „duchovního dětství“, kterým je přijetí víry v Krista, skrze niž se člověk jakoby stává znovu dítětem, dále „nového narození“, které je spojeno s křtem a příslibem věčného života, a konečně „mystériem eucharistie“, které je nejen připomínkou boží oběti a výrazem vděčnosti za ni, ale také participací na božím Duchu a Slově, ve které se již předjímá vzkříšení a „mystický pohled na Boží tvář“. Pokyny a rady týkající se každodenního života tak autorka zasazuje do rámce určitého duchovního programu, který je náplní života církve.

Studie je psána s osobním zaujetím a s exegetickou jemností, téměř vůbec však nepřekračuje rámec Klementových vlastních východisek, která, jak se zdá, autorka nekriticky přijímá. Čtenář, který tato východiska nesdílí, bude text číst jako poutavé svědectví o dávno zaniklém duchovním světě, ale propojení s tématy současného myšlení v něm bude hledat jen obtížně.

Na druhou stranu se však nedostatek odstupu paradoxně projevuje i v některých formulacích, které se Klementovo myšlení pokoušejí aktualizovat. Např. na str. 32-33 čteme:

„[Klement] byl přesvědčen, že křesťan se musí nejprve prostřednictvím jakési předškolní výuky zorientovat v záležitostech běžného života, zdravě přenastavit své

priority, naučit se být citlivý k potřebám druhých a realisticky se postavit rizikům, která s sebou může nést naplňování potřeb vlastních.“

Tyto současně znějící věty nejsou bohužel spojeny s odkazy na Klementova díla, takže se čtenář například nedozví, kde Klement hovoří o „citlivosti k potřebám druhých“ a realistickém postoji k potřebám vlastním. Podobně anachronických formulací se v předmluvě objevuje více.

Vzhledem k tomu, jak hluboce je Klementovo pojetí křesťanské výchovy spjato s filosofickým myšlením 1. stol. př. Kr. až 2. stol. po Kr., osobně bych uvítal soustavnější výklad o tomto myšlenkovém podhoubí – stručně zmíněném pouze na str. 34-35 – a srovnání jednotlivých motivů. (Určitou kompenzací tohoto nedostatku jsou nicméně poznámky k překladu, o nichž byla řeč výše.) Podle mého mínění je rovněž škoda, že v práci nejsou využity studie k pozdněantickému myšlení navazující na dílo Pierra Hadota a pozdního Foucaulta, které by čtenářům mohly poskytnout větší odstup od Klementovy vlastní perspektivy a vidět jeho myšlenkové úsilí v širším dobovém kontextu.

Dotazy oponenta k obhajobě habilitační práce (počet dotazů dle zvážení oponenta)

Kromě eventuální reakce na kritické poznámky uvedené výše navrhuji, aby se autorka vyjádřila k následujícím otázkám:

Nachází v Klementově díle východiska k myšlence rovnosti mezi mužem a ženou v manželském svazku, a pokud ano, která to jsou, a v čem tato rovnost spočívá?

Může uvést některé aspekty Klementova pojetí výchovy, které jsou podle ní inspirativní z dnešního hlediska, ať už v kontextu vnitrocírkevních diskusí, nebo obecněji?

Závěr

Habilitační práci Mgr. Veroniky Černuškové, Ph.D., *Klement Alexandrijský, Vychovatel* považuji za mimořádně zdařilý a přínosný počín, který svědčí o vysoké erudici autorky a nepochybně splňuje požadavky standardně kladené na habilitační práce v oboru klasická filologie.

V Praze

Dne 26.6. 2024